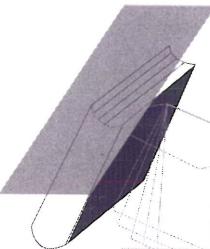

אוצרות

מדינת ישראל ■ משרד החינוך ■ המקובל הפלדייגי
אגף א' למוסדות חינוך ■ האגף לחינוך יסודי
המחלקה למיזמינות יסוד

טקסטים עיוניים בבית הספר היסודי

בעריכת דינה וולף, דליה הלוי-דרזנר

עריכה: דינה וולף, דליה הלוי-דרזנר

עריכה לשונית: דוד לוי

הוצאתה לאור: משרד החינוך, מחלקת הפרסומים

הפקה: פلس שירוטי דפוס בע"מ

תוכן העניינים

פתח דבר

5 _____
בלילה ארצית

מכוא

7 _____
דינה וולף ודיליה הלוי-זרזנר

מן המחקר על אודות טקסטים עיוניים - משמעות להוראה

11 _____
עיבוד: תמנה שחר

текסטים עיוניים בכתבה: לקרוא, לכתוב, לשוחח

27 _____
אורה מורה, נירה גביע, תמנה שחר

סוגות עובדות בבית הספר היסודי

43 _____
עיבוד: דינה וולף

בדרכם לקריאה ולכתיבה של טקסטים עיוניים

55 _____
יהודית זוֹצְנִיק

התנסות בהוראה - מן הטקסט ועל הטקסט

65 _____
עיבוד: דינה וולף

הסיכון כמטרה לימודית - שיקולי דעת DIDKTIIM

81 _____
דיליה הלוי-זרזנר

פתח דבר

התפישות בעניין האורייניות בחברה השתנו בשל התפתחות הידע בתחוםים כמו בלשנות, פסיכולוגיה קוגניטיבית, סמיוטיקה וסוציו-בלשנות. התפתחויות אלו השפיעו על גישות דיגיטליות לחינוך הלשוני ולטיפוח האורייניות. לימוד התפקידים האורייניטיים - בעיקר קריאה וכתיבה - אינם מוצטמצם בהקנית יסודות הקריאה בכיתה א' אלא קשר בהתמודדות עם מגוון רחב של טקסטים, לאורך כל שנות הלימוד בבית הספר היסודי ואחריו. קריאה וכתיבה עיליות נתפסות כפעולות קוגניטיביות מורכבות המופעלות בהקשר ברור ללמידה לעמדותיו ולתפיסותיו, למטרת הקריאה או הכתיבה, סוג הטקסט ולנסיבותו. לימוד הקריאה והכתיבה מתבסס אפוא תוך כדי ההתנסות: אנו לומדים לקרוא בעת הקריאה ולומדים לכתב בעת הכתיבה. لكن התלמיד בבית-הספר היסודי משלל את יכולות הקריאה והכתיבה שלו בכל המשגרות בבית-הספר שבחן הוא נפגש עם טקסטים, הן בעת קריאתם והן בעת הפקתם.

הтексты העיוניים הם הטקסטים שהתלמיד פוגש בתחום דעת רבים. גם כאשר קוראים עיתון בכיתה, עוסקים לעיתים בטקסט עיוני. על אף שכיחותם, העיסוק הדידקטי בטקсты העיוניים אינו מספיק. כשם שהמורים מכירים את המבנים של טקсты נרטיביים ובעזרת הידע הזה מדגימים, מכוונים, מגיבים ומסבירים לתלמידים את תפקידם, כך עליהם לנוהג בכל הקשור לכתיבה העיונית.

בחוברת זו מאמרים אחדים שייעזרו למורה בחינוך היסודי (ויתכן שגם למורה בחינוך העל-יסודי) לפתח הבנות בנוגע לטקсты העיוניים, ואף למצוא אסטרטגיות הוראה ייחודיות לקדם כל תלמיד ותלמיד.

הדגמים המסוגים את הטקסטים הללו ובים וכך גם האפשרויות הדидקטיות הנוגעות להוראותם. מורים ומורות יוכלו לבחור את האפשרות המתאימה להם ולתלמידיהם, אך בכל עת יש לזכור את הדברים שלහן.

- הפניית התלמיד אל טקסט עיוני שונה בתכלית מהפניאתו אל טקסט אמנוני. חשוב שהתלמיד יקרא באופןים התלויים במטרת הקריאה: בדילוגים, ברפרוף, רק את הכותרות בשימת לב לכמה מהפרטים בלבד, בעין מרבי כדי לזכור וכדומה - הכל לפי מטרת הקריאה. לכן, יש לכוונה האמפתית של הפונה אל הטקסט העיוני משמעות מרכזית.
- בטקסטים העיוניים יש חשיבות גדולה למי שעומד מאחוריהם: סמכות מקצועית, צד בעל עניין או מקור-מידע מעודכן.
- הכתיבה האמנונית היא נחלתם של מי שבורכו בכישרון כתיבה ואילו את כתיבת הטקסט העיוני אפשר ללמוד ולשכל. כמו כן הכתיבה העונית משמשת אחד הכלים העיקריים ללמידה ולהוכחת הידע של התלמידים.
- בשלבים מסוימים של תכנון ועבודה וכי להתאים את ההוראה לכיתה החטרוגנית - חסובה ההערכה. אפשר לעורך מיפוי כתיה או לעקוב אחר ההתקדמות האישית של התלמידים בכל הקשור ללמידה מtekסטים עיוניים, כפי שנוהג לעשות בשיעורים בטקסטים נרטיביים.

אין צורך להשתמש בכל אחת מהטכניקות המתוארות במאמרים בעבודה עם כל אחד ואחד מהתלמידים. יש ילדים שיצליחו לקרוא ולאחר מכן ביעילות לאחר הדוגמה או הבירה מפורשת בעניין מבנים רטוריים עוניינים. תלמידים אחרים יזקקו לפיגומים נוספים, אך רק עד להשגת מיזוגות עצמאיות.

"אפשרויות" - טקסטים עיוניים בבית הספר היסודי" היא החוברת הראשונה בסדרה "אפשרויות". שמה מرمץ על מגוון חלופות, על תשובה אפשרית אחת. בחוברות אלו מתכוונים להביא מידע עיוני והצעות מעשיות על נושאים החיים להוראה, ומוקווים שמורים ומורי מורים ימצאו בה עניין ותועלת.

בלהה ארצי

מנהל המחלקה למיזוגות יסוד

מבוא

דינה וולף ודליה הלו-דרזנר

בחוברת שלפנינו קובץ מאמרים שעוניינם הוראת טקסטים עיווניים בבית הספר היסודי. כוונתנו לאותם הטקסטים שמהותם העיקרית קשורה בידע ובלמידה. מطبع הדברים, טקסטים אלו - אשר הדרכן אל הידע עוברת דרכם - תופסים מקום נרחב בחיי בית הספר ובஹוויה הלימודית וחשוב במיוחד להם דיון DIDKTIV.

מטרת החוברת להציג למורים קריאה בעברית על אודוט הטקסטים האלה. אפשר להיעזר בו - לצד חומרים אחרים - ללמידה עצמית, לדין בפגשי מורים ולהתנסות בכיתה. לשם כך אספנו כמה מאמרים - קצטם מעובדים מקורן זו וקצתם מקוריים ומתרפזים מאמריים - קצטם מעובדים מקורן זו וקצתם מקוריים ומתרפזים כאן בפעם הראשונה. המכנה המשותף לכלם הוא ההיבט המשעי שלהם - בכללם כלים DIDKTIVים שהמורים יכולים לננות בנסיבותיהם - אולם אין הם בבחינת "מראשי הוראה" אלא הצעות המלוות בשיקולי דעת מקצועיים או ברצינן תיאורטי.

נדגיש כי המונח "текסטים עיווניים" אינו מצין סוגה ייחודית ומוסויימת אלא מתיחס לענף נרחב של טקסטים בעלי מכנה משותף, הנבדלים במטרותיהם המגוונות ובדרך הגישה שלהם לידי: תיאור ודין; ביסוס טיעוניים; דיווח על ממצאים; שאלה, חקירה והתלבבות; או הצגה והסביר של תופעות ותהליכים. הניסיון להציג דרך מיון לטקסטים הוא רב-שנים ושורשו ידועים לנו עוד מימי אריסטו, אולם בקרב העוסקים בתחום אין הסכמה חד-משמעות על דרך המיוון, על החלוקה לסוגים ולסוגות או על השמות המקובלים לטקסטים, ויש הצעות חלופיות

למיון הטקסטים ולסיווגם.² לפיכך, אלו מוצאים - בספרות ובמחקר ובשימוש היום-יומי - מגוון של שמות לסוג טקסט מסוים או לסוגי טקסטים דומים. נזכיר כאן שמות מקובלים לטקסטים הכלולים על-פי מינונים אחידים בשיח העיוני: טקסט אקספוזיטורי³, טקסט מדעי (אינפורטטיבי), טקסט טיעוני או טקסט עובדתי. כאן נמנענו מלבחור בדרך זו או אחרת וככלנו בחוברת כמה מאמריהם הנוגעים לכתיבה עיונית, גם אם אינם מציגים אחדות בשמות הטקסטים ובדרכי מינום⁴.

שם החוברת - "אפשרות" - מעיד על מהותה. אין היא בבחינת "כמה ראה וקדש", נחוץ הוא - מתוך אמונה שיש קודל דעתו של המורה הוא יהודי בכל קונסטלציה לימודית - חשוב לנו פירוש מגוון דרכם אפשרויות לטיפול בטקסטים עיוניים, بد בבד עם הדגשת השיקולים לבחירה ביןיהן או לשילובן ייחודי.

שאלות הנוגעות להוראת השפה עולות ונידונות שוב ושוב מחדש, כך גם בכל הקשור להוראת טקסטים עיוניים. גם כאן מתקיימת מחלוקת רבת-שנים בין התומכים בהוראה ישירה של מבנה הסוגות והמיומנויות בסדר היררכי ובין הסוברים כי הלמידה על הטקסטים ועל השפה מתרחשת תוך כדי העיסוק בהם, בהקשר המתאים. גישה שלישית הוחלقت ומוגבשת בשנים האחרונות מדגישה את הצורך ללמוד את המיומנויות באופן מפורש, אולם بد בבד עם ההתחשבות בהקשר התוכני שבו הלמידה מתרחשת⁵.

בחוברת מודגשים כמה היבטים הבאים ליד'i ביטוי במאמריהם.

■ נציג להרחב את המפגש הדידקטי עם טקסטים עיוניים להקשרים לימודיים מגוונים ולעסק, לצד התכניים, גם במבני הטקסטים ובטיפוח כלים ללמידה מהם. כוונתנו, לדוגמה, לטפח אסטרטגיות קריאה מגוונות, לנitor המבנים הרוטריים, ליזהו הրיעונות והקשרים שביניהם, להוראת הסיכום והכתיבה של עבודות עיונית וועוד.

2. על דרכם למיון טקסטים, עיינו אצל רפאל ניר, **סמןטיקה עברית: הסמןטיקה של הטקסט** - **מאקרו-סמןטיקה, יחידה 10**, האוניברסיטה הפתוחה, 1989, עמ' 143-140.

3. זה המונח הלועזי המקובל ביותר לטקסט עיוני.

4. בתכנית הלימודים החדשה לחינוך לשוני לבית הספר היסודי (בחינה), הטקסטים העיוניים נכללים בשתי קטגוריות רחבות יותר של טקסטים: הטקסטים המדעיים והtekסטים הטיעוניים.

T. L. Harris & R. E. Hodges (Editors), *The Literacy Dictionary*. International Reading Association, Newark: Delaware, 1995, p. 95. 5

העיסוק המרובה בקריאה ובכתיבה מקרוב את הלומדים, בדרך התנסות, למושגים המופשטים הקשורים בשפה. יתרונו של הדין המפורש באסטרטגיות ומבנים רטוריים - בתרומתו גם להרחבת הידע המתאלינגויסטי.

- נציין כי יש מקום לעסוק בשיח העיוני גם בדיור, כאשר התלמידים מגנים על טיעונים, מציגים את עבודותיהם ומסבירים את למידתם ואת עמדתם.
- בכיתות הנמוכות, בדרך כלל, רוב הילדים קוראים בעיקר ספרות לסוגיה. בכיתות הביניינות והగבירות, כאשר מתחללים לעסוק בתחום הדעת - נפגשים הילדים עם טקסטים עיוניים בעיקר הלימוד או במהלך כתיבת עבודה רחבה. כאן מוצעות דרכים להתחנשות במידה מטקסטים אלו כבר בכיתות הנמוכות וכן מוצע להקצות זמן לקריאה ולכתבה של חומר עיוני בכיתה.

להלן תיאור קצר של המאמרים בקובץ.

המאמר הראשון, "מן המחקר על אוזות טקסטים עיוניים - משמעויות להוראה", מתמקד בטקסט העיוני כבטקסט לימודי ומတוארים בו ארבעה יסודות שהמצאותם בטקסט תורמת להיותו ברור יותר לומד. כמו כן מוצעת כאן דרך מיון לרכיבי המבנה האופייניים לטקסטים עיוניים. בחלקו המעשי מתוארות במאמר שלוש דרכים להוראת הקריאה בטקסטים אלו.

המאמר "tekstim Uionimim Bechita: Lekroa, Lehotob, Lashoch" מציע, לאחר דיון תיאורתי, דוגמאות מגוונות לעסוק בטקסטים עיוניים. הדוגמאות נוגעות לקריאה וכתבה, להרחבת הידע בנושא הטקסט ולסוגי מעורבות המורה בכתב הידים.

המאמר "סוגות עובדות בתבנית הספר היסודי" מציג גישה כוללת להוראת טקסטים שאינם סיפור או כתיבה אקספרטיבית. המין כולל סוגים טקסטים שלא בהכרח מסווגים בטקסטים עיוניים, כמו המתכוון, לצד סוגות עיוניות מובהקות, כמו הטיעון. כמו כן מציעים המחברים DIDAKTIKA המגדמת את הידע בכתב בסוגות הנידונות.

שני המאמרים הבאים נכתבו בידי מורים והם מתארים את התנסוותיהם האישיות בהוראה. התיאור כולל את העשייה בכיתה ואת שיקוליהם הפדגוגיים.

במאמר האחד, "בדרך לקריאה ולכתיבה של טקסטים עיווניים", מתארת המורה תהיליך מידעה ארוך וborgoni שבו למדו תלמידיה - ילדי כיתה ב' - על אוזים, ומסבירה כיצד שימושה אותה מסגרת זו להוראת הקריאה והכתיבה של טקסטים עיווניים.

נקודות המוצא של המאמר השני, "התנסות בהוראה - מן הטקסט ועל הטקסט", קשורות בקשרים שזיהתה המחברת אצל תלמידיה בלמידה מtekstים עיווניים. היא מציגה לפני הקורא את התלבטוותיה בעניין דרך ההוראה המתאימה ואת התובנות שללה בעקבות קריאה ולמידה ומדגימה את יישומן בכתיתה.

המאמר האחרון בקובץ - "הסיקום כמטלה לימודית - שיקולי דעת דידקטיים" - עוסק בכתיבת הסיקום כמטלה בית-ספרית אופיינית הקשורה לטקסטים עיווניים. המאמר מציע הבחנות בין סוגי הסיכומים על פי מטרותיהם, סוקר קשיים הקשורים בסיקום ומצביע על סוגיות בשיקולי דעת דידקטיים של המורים.

מטבע הדברים מאמרינו מעין אלו, אף שהם מביאים דוגמאות מהמשורר המעשי, אין די בקריאתם בלבד. כדי לקשר בין התיאוריה למעשה-ההוראה ובין הדידקטיקה המוצעת בחומרת לאופני הביטוי בכתיות - כדי לעסוק בהשתלמויות מורים בסוגיות כגון אלו המפורטות להלן.

- דוגמאות ללמידה מtekstים עיווניים בחיי היום-יום בכתיתה
- מקומות של הטקסטים העיווניים בספרייה הכתיתית או השכניתית
- הספרייה הבית-ספרית המאפשרת שימוש סדר בספרי עיון
- סוגיות מקצועיות הקשורות בהוראת טקסטים עיווניים - בעקבות התנסות אישית או התלבטוות בחדר המורים
- כלים לمعקב והערכתה שיצרו המורים או אימצו
- הפניות למאגורי מידע מעוניינים.

בחומרת זאת נגענו בכמה מהאפשרויות לעסוק בטקסטים עיווניים בבית-הספר היסודי. אפשר להרחיב ולקראן בנושא גם על-פי המקורות שבמאמרינו.